МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури

Кафедра психології

Допущено до захисту

«_____» _____ 2026 р.

Зав. кафедри, канд. психол. н., професор

_____ Борис ЯКИМЧУК

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА

ВПЛИВ ІНКЛЮЗИВНОЇЇ ОСВІТИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

Виконала: студентка 4 курсу, П/41 групи

освітньої програми «Психологія»

спеціальності 053 «Психологія»

Пилявська Валентина Борисівна

Науковий керівник:

канд. психол. наук, професор

Якимчук Борис Андрійович

Умань – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ…….…..…7
1.1. Інклюзивна освіта як психолого-педагогічна проблема……..….7
1.2. Особливості соціального розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання……...10
1.3. Емоційний розвиток дітей в умовах інклюзивної освіти……15
1.4. Психологічні чинники ефективності інклюзивного освітнього середовища……..20
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ……..…….27
2.1. Організація та методи дослідження…….27
2.2. Дослідження особливостей соціального розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти……....30
2.3. Дослідження емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання…….……33
2.4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження……..…….37
2.5. Практичні рекомендації щодо оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти…….……41
ВИСНОВКИ……..…….47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……..……49
ДОДАТКИ……..……54

ВСТУП

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується активним упровадженням принципів гуманізації, демократизації та забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх дітей незалежно від їхніх психофізичних особливостей, соціального статусу чи стану здоров'я. У зв'язку з цим особливого значення набуває інклюзивна освіта як важливий напрям реформування освітньої системи, спрямований на створення безпечного, толерантного та підтримувального освітнього середовища.

Інклюзивна освіта передбачає спільне навчання дітей з особливими освітніми потребами та їхніх однолітків у загальноосвітньому просторі. Таке освітнє середовище створює умови не лише для здобуття знань, а й для повноцінного соціального та емоційного розвитку дитини, формування комунікативних навичок, емпатії, толерантності, здатності до співпраці та прийняття інших. Водночас процес упровадження інклюзії супроводжується низкою психологічних труднощів, серед яких проблеми адаптації дітей, недостатній рівень готовності педагогів до роботи в інклюзивному середовищі, труднощі міжособистісної взаємодії та ризики соціального відторгнення.

Особливої актуальності проблема набуває в умовах сучасних соціальних викликів, пов'язаних із воєнним станом, психологічною нестабільністю, підвищенням рівня тривожності дітей та необхідністю забезпечення психологічної підтримки учасників освітнього процесу. Саме тому дослідження впливу інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей є важливим як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблематика інклюзивної освіти активно досліджується у вітчизняній та зарубіжній психології, педагогіці й спеціальній освіті. Теоретичні та практичні аспекти інклюзивного навчання висвітлені у працях українських учених: В. Бондаря, А. Колупаєвої, В. Синьова, Л. Савчук, Т. Сак, І. Ярмощук, М. Чайковського та інших. Психологічні особливості розвитку дітей в умовах інклюзивного середовища

досліджували Л. Виготський, І. Бех, С. Максименко, О. Скрипник, Д. Зербіно, Н. Софій та інші науковці.

Проблеми соціального розвитку особистості, міжособистісної взаємодії та соціалізації дітей розглядалися у працях Г. Андрєєвої, І. Кона, Л. Божович, О. Леонтьєва, а питання емоційного розвитку та емоційного благополуччя дітей висвітлювалися у дослідженнях Д. Гоулмана, К. Роджерса, Р. Бар-Она, П. Саловей та інших учених .

Попри значну кількість наукових праць, проблема впливу інклюзивної освіти саме на соціальний та емоційний розвиток дітей потребує подальшого комплексного вивчення, особливо в умовах сучасних трансформацій освітнього середовища України.

Суперечності та проблематика сучасної інклюзивної освіти. Реалізація інклюзивної освіти супроводжується низкою суперечностей між суспільною потребою у створенні рівних освітніх можливостей для всіх дітей та недостатньою готовністю освітнього середовища до ефективної інклюзії; між необхідністю психологічної підтримки дітей та обмеженими ресурсами закладів освіти; між потребою розвитку толерантності та випадками соціального неприйняття чи булінгу в учнівському середовищі.

Крім того, актуальними залишаються проблеми недостатньої професійної підготовки педагогів до роботи в інклюзивних класах, недостатнього рівня взаємодії між педагогами, психологами та батьками, а також складності забезпечення індивідуального підходу до кожної дитини. Це зумовлює необхідність психологічного аналізу особливостей функціонування інклюзивного освітнього середовища та його впливу на розвиток дітей.

Соціальний та емоційний розвиток є важливими складовими гармонійного становлення особистості дитини [25; 39; 40; 41]. Саме в дитячому віці формуються основи комунікативної компетентності, здатність до співпраці, емоційної саморегуляції, емпатії та міжособистісної взаємодії. Інклюзивне освітнє середовище створює умови для розвитку навичок

соціальної адаптації, прийняття різноманітності, формування позитивної самооцінки та психологічного благополуччя дітей [7; 8].

Водночас ефективність такого розвитку значною мірою залежить від психологічного клімату в колективі, професійної компетентності педагогів, підтримки з боку батьків та організації психолого-педагогічного супроводу. Саме тому дослідження соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти має важливе значення для вдосконалення сучасної освітньої практики.

Об'єкт дослідження – соціальний та емоційний розвиток дітей.

Предмет дослідження – психологічні особливості впливу інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити вплив інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей.

Відповідно до поставленої мети визначено такі завдання дослідження:

1. Проаналізувати наукові підходи до проблеми інклюзивної освіти, визначити психологічні особливості соціального розвитку дітей та розкрити особливості емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання.
2. Дослідити вплив інклюзивного освітнього середовища на міжособистісні взаємини дітей.
3. Провести емпіричне дослідження особливостей соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти.
4. Розробити практичні рекомендації для педагогів, психологів і батьків.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що інклюзивне освітнє середовище позитивно впливає на соціальний та емоційний розвиток дітей за умови створення сприятливого психологічного клімату, організації психолого-педагогічного супроводу та забезпечення ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу.

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження**:

- теоретичні: аналіз наукової літератури з проблеми дослідження;
- емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування;
- психодіагностичні: методики дослідження рівня тривожності, самооцінки, емпатії, соціометрія, методики оцінки емоційного розвитку дітей;
- статистичні: кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні наукових уявлень про психологічні особливості впливу інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей, уточненні сутності соціально-емоційного розвитку в умовах інклюзивного освітнього середовища та систематизації сучасних наукових підходів до досліджуваної проблеми.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження практичними психологами, педагогами, соціальними педагогами та батьками з метою оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти. Розроблені рекомендації можуть бути використані у процесі психолого-педагогічного супроводу дітей, організації інклюзивного навчання та профілактики труднощів соціальної адаптації.

Дослідження проводилося на базі Дмитрушківського ліцею Дмитрушківської сільської ради Уманського району Черкаської області. У дослідженні брали участь учні 1-4 класів, які навчаються в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Основні положення та результати дослідження були обговорені на засіданні кафедри психології Уманського національного університету, а також представлені на IX Всеукраїнських психологічних читаннях «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів», які відбулись 14 травня 2026 року на базі Уманського національного університету.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основній зміст роботи складає 48 сторінок. Загальний обсяг роботи становить 61 сторінка. Список використаних джерел налічує 50 найменувань. Робота містить 6 таблиць.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

1.1. Інклюзивна освіта як психолого-педагогічна проблема

Інклюзивна освіта є одним із провідних напрямів сучасного реформування освітніх систем у світі та Україні, що ґрунтується на ідеї рівного доступу до освіти для всіх дітей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей, стану здоров'я, психофізичного розвитку чи соціального статусу. У психолого-педагогічній науці інклюзія розглядається як процес створення освітнього середовища, у якому кожна дитина має можливість навчатися, розвиватися та бути повноцінним учасником шкільного життя.

Інклюзивна освіта розглядається як складний, багатовимірний процес створення такого освітнього середовища, яке не виключає жодну дитину, а навпаки — забезпечує умови для її розвитку, самореалізації та соціалізації. При цьому наголошується, що інклюзія передбачає не лише фізичну присутність дитини у класі, а її активну участь у навчальній, соціальній та емоційній взаємодії з іншими учасниками освітнього процесу [1].

Українські науковці, зокрема А. Колупаєва, О. Савченко, В. Бондар та І. Дмитрієва, підкреслюють, що інклюзивна освіта є не тимчасовою реформою, а глибинною трансформацією всієї системи освіти, яка передбачає зміну її ціннісних орієнтирів, організаційної структури та педагогічної культури [13; 27].

У сучасній психології та педагогіці інклюзивна освіта трактується як система навчання, що забезпечує включення всіх дітей в єдиний освітній простір із врахуванням їхніх індивідуальних потреб та можливостей. Вона передбачає не адаптацію дитини до освітньої системи, а трансформацію самої системи відповідно до потреб учня [5; 15].

Науковці підкреслюють, що інклюзивна освіта є не лише організаційною моделлю навчання, а й ціннісною філософією, яка базується на прийнятті

різноманітності, рівності можливостей та повазі до особистості кожної дитини. У цьому контексті важливими є ідеї Л. Виготського щодо соціальної природи розвитку дитини та значення спільної діяльності для формування вищих психічних функцій.

Інклюзивна освіта ґрунтується на низці базових принципів, серед яких ключовими є:

- принцип рівного доступу до освіти для всіх дітей;
- принцип індивідуалізації навчання з урахуванням особливостей розвитку дитини;
- принцип недискримінації та поваги до людської гідності;
- принцип соціальної інтеграції та участі в житті колективу;
- принцип партнерства між педагогами, психологами, батьками та учнями;
- принцип створення безпечного та підтримувального освітнього середовища.

Дотримання цих принципів забезпечує не лише освітні результати, а й позитивний вплив на соціальний та емоційний розвиток дітей [25; 39; 40; 41].

В Україні інклюзивна освіта регулюється низкою нормативно-правових актів, що визначають її організаційні та змістові засади. Серед ключових документів слід виділити:

- Закон України «Про освіту», який закріплює право кожної дитини на доступну та якісну освіту;
- Закон України «Про повну загальну середню освіту», що визначає особливості організації освітнього процесу в школах;
- Закон України «Про інклюзивну освіту» (у складі освітнього законодавства та підзаконних актів);
- Постанови Кабінету Міністрів України щодо організації інклюзивного навчання;
- Концепцію розвитку інклюзивної освіти в Україні.

Ці документи створюють нормативну базу для впровадження інклюзивного навчання, визначають обов’язки закладів освіти, роль

інклюзивно-ресурсних центрів та умови психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

У міжнародній практиці інклюзивна освіта має значно довшу історію розвитку. У країнах Європи та Північної Америки інклюзія розглядається як базовий стандарт освітньої політики. Наприклад, у Фінляндії, Канаді, Німеччині та Італії активно впроваджуються моделі повного включення дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітні школи.

Зарубіжний досвід демонструє, що ефективність інклюзивної освіти значною мірою залежить від системної підготовки педагогів, розвитку мультидисциплінарних команд супроводу, наявності асистентів учителя та широкого використання індивідуальних освітніх програм. Важливим є також високий рівень соціальної підтримки та сформована культура прийняття різноманітності в суспільстві.

Діти з особливими освітніми потребами становлять гетерогенну групу, що включає дітей з різними порушеннями розвитку, затримками психічного розвитку, сенсорними, інтелектуальними або поведінковими особливостями. Їм притаманні різні індивідуальні характеристики соціального та емоційного розвитку.

З психологічної точки зору у таких дітей можуть спостерігатися труднощі у сфері комунікації, зниження рівня самооцінки, підвищена тривожність, емоційна нестабільність, складнощі у встановленні міжособистісних контактів. Водночас за умови належної підтримки вони здатні до успішної соціалізації, розвитку емоційного інтелекту та формування позитивної Я-концепції [1; 10].

Практичний психолог відіграє ключову роль у забезпеченні ефективного функціонування інклюзивного освітнього середовища. Його діяльність спрямована на психолого-педагогічний супровід дітей, педагогів і батьків [14; 28; 32].

Основними напрямами роботи психолога є:

- діагностика особливостей розвитку дітей;

- визначення рівня соціальної адаптації та емоційного стану [5; 15];
- розробка індивідуальних програм розвитку;
- проведення корекційно-розвивальної роботи;
- профілактика емоційних труднощів, булінгу та соціальної ізоляції;
- консультування педагогів і батьків;
- формування позитивного психологічного клімату в класі.

Таким чином, інклюзивна освіта як психолого-педагогічна проблема є комплексним явищем, що поєднує нормативно-правові, організаційні та психологічні аспекти. Її ефективність значною мірою залежить від узгодженої взаємодії всіх учасників освітнього процесу та створення умов для гармонійного соціального й емоційного розвитку кожної дитини [15; 22].

1.2. Особливості соціального розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання

Соціальний розвиток дитини є одним із найважливіших напрямів становлення особистості, оскільки саме в процесі соціальної взаємодії формуються основні риси характеру, моральні якості, система цінностей, моделі поведінки та здатність до повноцінного функціонування у суспільстві. У дитячому віці соціальний розвиток відбувається особливо інтенсивно, адже саме в цей період дитина вчиться взаємодіяти з іншими людьми, засвоює соціальні норми, правила поведінки та поступово формує власну соціальну позицію.

В умовах інклюзивного навчання соціальний розвиток набуває особливого значення, оскільки освітнє середовище стає більш різноманітним і багатокомпонентним. Діти щоденно взаємодіють із ровесниками, які мають різні можливості, особливості розвитку, рівень комунікативних навичок та емоційного реагування. Саме така різноманітність створює умови для розвитку соціальної гнучкості, емпатії, толерантності та здатності до конструктивної взаємодії.

У сучасній психології проблема соціального розвитку дітей в інклюзивному середовищі активно досліджується українськими науковцями, серед яких важливе місце займають А. Колупаєва, В. Бондар, І. Бех, Т. Сак, О. Савченко та інші. У їхніх працях наголошується, що інклюзивна освіта є не лише способом організації навчального процесу, а й важливим чинником формування соціальної компетентності та психологічної зрілості дитини [3; 4; 13; 27; 29].

Соціальний розвиток особистості у психологічній науці розглядається як складний і тривалий процес засвоєння людиною соціального досвіду, норм, цінностей, правил поведінки та моделей взаємодії, що забезпечують її адаптацію до суспільства та ефективне функціонування у ньому. У дитячому віці цей процес відбувається насамперед через спілкування з дорослими й однолітками, участь у спільній діяльності, навчанні, грі та виконанні соціальних ролей [5; 15].

Значний внесок у дослідження соціального розвитку дитини зробив Лев Виготський, який доводив, що психічний розвиток особистості має соціальну природу. Учений підкреслював, що розвиток дитини відбувається через взаємодію з іншими людьми, а соціальне середовище виступає головним чинником формування вищих психічних функцій.

У контексті інклюзивного навчання ця ідея набуває особливої актуальності, адже дитина постійно перебуває у середовищі активної міжособистісної взаємодії. Вона змушена не лише адаптуватися до різних форм спілкування, а й навчатися враховувати потреби інших, співпрацювати та розв’язувати спільні завдання.

І. Бех наголошує, що соціальний розвиток дитини тісно пов’язаний із формуванням її моральної свідомості, системи міжособистісних відносин та здатності до соціальної відповідальності. У працях науковиці підкреслюється, що саме шкільний колектив створює умови для формування навичок співпраці, взаєморозуміння та саморегуляції поведінки [3; 4].

Комунікативні навички є основою соціального функціонування особистості, оскільки саме через спілкування дитина пізнає навколишній світ, встановлює соціальні контакти та формує власне уявлення про себе й інших людей.

До комунікативних умінь належать здатність встановлювати контакт, підтримувати діалог, слухати співрозмовника, розуміти невербальні сигнали, висловлювати власні думки, емоції та потреби у прийнятній формі. У молодшому шкільному віці комунікативна сфера ще перебуває на стадії активного розвитку, тому освітнє середовище має надзвичайно важливий вплив на її формування.

В умовах інклюзивного навчання розвиток комунікативних навичок відбувається більш інтенсивно завдяки постійній взаємодії дітей із різними індивідуальними особливостями. Діти вчаться підбирати зрозумілі способи спілкування, враховувати емоційний стан співрозмовника, виявляти терплячість та взаємоповагу.

Наприклад, під час групових форм роботи учні навчаються вислуховувати одне одного, розподіляти ролі та домовлятися щодо спільних дій. Якщо у класі навчається дитина з мовленнєвими труднощами або порушеннями комунікації, інші учні поступово адаптують свій стиль взаємодії: починають говорити чіткіше, уважніше слухати, використовувати невербальні засоби підтримки.

На думку О. Савченко, саме навчальна співпраця у молодшому шкільному віці створює найкращі умови для розвитку комунікативної компетентності та формування культури спілкування [27].

Школа є одним із провідних соціальних інститутів, що забезпечує соціалізацію дитини. Саме у шкільному середовищі учень засвоює норми поведінки, навчається дотримуватися правил, співпрацювати з іншими та виконувати соціальні ролі [1].

У процесі навчання дитина поступово формує власну соціальну ідентичність, тобто усвідомлення себе як члена певного колективу та

суспільства загалом. В інклюзивному освітньому середовищі цей процес має особливе значення, оскільки діти щоденно стикаються з різноманітністю людських можливостей і потреб.

Дослідження А. Колупаєва свідчать, що інклюзивне навчання сприяє більш гармонійному розвитку соціальної зрілості дітей. Учні поступово починають усвідомлювати цінність взаємодопомоги, підтримки та співробітництва [13].

Соціалізація в інклюзивному класі також сприяє зменшенню соціальних стереотипів та упереджень. Діти, які з раннього віку навчаються разом із ровесниками з особливими освітніми потребами, демонструють вищий рівень толерантності та позитивніше ставлення до соціальної різноманітності [1].

Міжособистісна взаємодія є важливим компонентом соціального розвитку особистості, оскільки саме через систему взаємин дитина отримує досвід співробітництва, суперництва, підтримки та емоційного обміну.

В інклюзивному класі взаємодія між учнями характеризується більшою різноманітністю соціальних ситуацій. Діти вчаться працювати в команді, розв’язувати конфлікти мирним шляхом, приймати індивідуальні особливості інших людей та допомагати одне одному.

Особливо важливими у цьому процесі є групові види діяльності, творчі проєкти, інтерактивні методи навчання та спільне виконання завдань. Саме у таких умовах формуються навички співпраці та соціальної відповідальності.

Дослідники інклюзивної освіти підкреслюють, що позитивний досвід міжособистісної взаємодії є важливим чинником психологічної адаптації дітей до шкільного середовища.

Інклюзивне навчання створює сприятливі умови для розвитку толерантності та емпатії у дітей. Толерантність проявляється у прийнятті індивідуальних відмінностей, повазі до інших людей та готовності взаємодіяти без дискримінації й упереджень.

Емпатія формується через постійний емоційний контакт між учнями. Діти поступово вчаться розуміти переживання інших, співпереживати та підтримувати однокласників у складних ситуаціях.

Українські психологи зазначають, що саме інклюзивне середовище створює природні умови для розвитку емоційної чутливості та моральної свідомості дітей. Важливим результатом такої взаємодії є формування гуманістичних цінностей та позитивного ставлення до різноманітності.

Соціально-психологічний клімат класу визначається характером міжособистісних взаємин, рівнем довіри, взаємної підтримки та емоційного комфорту.

Позитивний психологічний клімат сприяє формуванню у дітей почуття безпеки, зниженню тривожності та підвищенню навчальної мотивації. У такому середовищі діти почуваються прийнятими та значущими, що позитивно впливає на їхню самооцінку та соціальну активність.

Натомість негативний клімат може призводити до конфліктів, ізоляції окремих учнів, формування почуття відторгнення та труднощів у соціальній адаптації [5; 15].

Саме тому важливу роль у створенні сприятливого соціально-психологічного клімату відіграють педагоги, практичні психологи та батьки.

Соціальна компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що включає здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми, дотримуватися соціальних норм, конструктивно вирішувати конфлікти та адаптуватися до різних соціальних ситуацій.

В умовах інклюзивного навчання соціальна компетентність формується через реальний досвід спілкування та співпраці. Діти навчаються працювати у команді, приймати відповідальність, підтримувати інших та адекватно реагувати на труднощі.

Дослідження сучасних українських учених свідчать, що спільне навчання дітей із різними освітніми потребами позитивно впливає на

формування соціальної зрілості, розвитку комунікативної культури та готовності до життя у демократичному суспільстві.

Таким чином, інклюзивне освітнє середовище створює сприятливі умови для гармонійного соціального розвитку дітей. Воно сприяє формуванню комунікативних умінь, соціальної компетентності, толерантності, емпатії та здатності до конструктивної взаємодії. Саме тому інклюзивне навчання є важливим чинником не лише освітнього, а й особистісного розвитку дитини, її успішної соціалізації та психологічного благополуччя [1].

1.3. Емоційний розвиток дітей в умовах інклюзивної освіти

Емоційний розвиток дитини є однією з найважливіших складових її психічного та особистісного становлення, оскільки саме емоції визначають характер взаємодії людини з навколишнім світом, впливають на поведінку, міжособистісні стосунки, навчальну діяльність та загальне психологічне благополуччя. У сучасній психології емоційний розвиток розглядається як процес формування здатності дитини усвідомлювати, виражати, контролювати власні емоції, а також розуміти емоційні стани інших людей і відповідно реагувати на них.

Проблема емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти набуває особливої актуальності у зв’язку зі змінами сучасної освітньої системи, яка орієнтується на гуманістичні цінності, рівність освітніх можливостей та забезпечення психологічного комфорту кожної дитини [25; 39; 40; 41].

Інклюзивне середовище створює нові умови для емоційного розвитку, оскільки дитина постійно перебуває у ситуації різноманітної соціальної взаємодії, що потребує емоційної гнучкості, здатності до емпатії, саморегуляції та адаптації [15; 22].

У наукових працях українських і зарубіжних психологів проблема емоційного розвитку дітей розглядається у тісному зв’язку з процесами соціалізації, навчання та міжособистісної взаємодії [1; 15; 22; 25; 39].

Значний внесок у дослідження емоційної сфери особистості зробили Л. Виготський, С. Рубінштейн, Г. Гарднер, Д. Ґоулман, а також українські науковці І. Бех, А. Колупаєва та інші [3; 4; 13; 46].

У психологічній науці емоційний розвиток розглядається як поступове формування системи емоційних переживань, емоційного реагування та емоційної саморегуляції особистості. Він охоплює здатність людини розуміти власні емоції, контролювати їх прояви, адекватно реагувати на життєві ситуації та будувати гармонійні стосунки з іншими людьми [8].

На думку Л. Виготського, емоції мають соціальну природу та формуються у процесі взаємодії дитини з навколишнім середовищем. Учений підкреслював, що розвиток емоцій безпосередньо пов'язаний із розвитком мислення, мовлення та соціального досвіду. Саме через спілкування дитина навчається розуміти емоції інших людей та регулювати власні емоційні реакції.

С. Рубінштейн розглядав емоції як форму відображення ставлення людини до навколишнього світу та власної діяльності. Науковець зазначав, що емоційна сфера особистості формується у процесі активної діяльності та міжособистісної взаємодії [9].

Сучасні українські психологи, зокрема І. Бех, наголошують на тому, що емоційний розвиток дитини тісно пов'язаний із формуванням її особистісної зрілості, моральних цінностей та здатності до саморегуляції поведінки. У своїх працях учений підкреслює важливість гуманістичного підходу до виховання, який передбачає створення умов для емоційного благополуччя та психологічної безпеки дитини [3; 4].

В умовах інклюзивного навчання емоційний розвиток набуває особливого значення, оскільки дитина щоденно перебуває у ситуаціях соціальної взаємодії, які потребують емоційної гнучкості, здатності до співпереживання та прийняття інших людей [25; 40].

Молодший шкільний вік характеризується інтенсивним розвитком емоційної сфери. У цей період дитина стає більш чутливою до оцінки

дорослих, успіхів і невдач у навчанні, взаємин із ровесниками. Емоції молодших школярів часто мають безпосередній і нестійкий характер, а їх емоційний стан значною мірою залежить від зовнішніх обставин [9].

Наукові дослідження свідчать, що у молодшому шкільному віці особливо активно формується здатність до емоційної саморегуляції. Діти поступово вчаться стримувати імпульсивні реакції, контролювати поведінку та адекватно виражати свої переживання.

У працях О. Савченко підкреслюється, що емоційний стан молодших школярів безпосередньо впливає на успішність навчальної діяльності. Позитивні емоції сприяють підвищенню пізнавальної активності, тоді як постійне переживання страху, тривоги чи невпевненості може знижувати мотивацію до навчання [27].

У середньому шкільному віці емоційна сфера ускладнюється. Підлітки стають більш емоційно вразливими, чутливими до думки однолітків та соціального визнання. Саме у цей період міжособистісні стосунки набувають особливого значення [9].

В умовах інклюзивного навчання це може проявлятися як у позитивному розвитку емпатії та толерантності, так і у виникненні труднощів, пов’язаних із неприйняттям, страхом осуду або переживанням власної «інакшості».

Одним із найважливіших напрямів емоційного розвитку сучасні психологи вважають формування емоційного інтелекту [10; 15; 22].

Концепція емоційного інтелекту була широко розроблена Дю Ґоулман, який визначав його як здатність людини усвідомлювати власні емоції, керувати ними, розуміти емоційні стани інших людей та ефективно взаємодіяти з оточенням [46].

На думку науковця, емоційний інтелект включає емоційну самосвідомість, саморегуляцію, мотивацію, емпатію, соціальні навички.

В умовах інклюзивного освітнього середовища формування емоційного інтелекту відбувається особливо активно, оскільки діти постійно стикаються з

різними моделями поведінки, емоційними проявами та індивідуальними особливостями інших людей [10].

Наприклад, спільне навчання дітей з типовим розвитком та дітей з особливими освітніми потребами сприяє розвитку здатності до співпереживання, уважності до емоційного стану інших та формуванню навичок емоційної підтримки.

Українські дослідники інклюзивної освіти зазначають, що емоційний інтелект є важливою умовою успішної соціальної адаптації дитини та формування позитивних міжособистісних стосунків [10].

Емоційна адаптація є процесом пристосування дитини до нових умов життя та діяльності. В умовах інклюзивного навчання вона передбачає формування відчуття психологічної безпеки, прийняття себе та інших, розвиток позитивного ставлення до шкільного середовища [5; 15].

Для дітей з особливими освітніми потребами адаптація може бути складнішою через труднощі спілкування, негативний попередній соціальний досвід або підвищену емоційну вразливість.

Науковці наголошують, що процес адаптації значною мірою залежить від атмосфери у класі, ставлення педагогів та рівня підтримки з боку однолітків.

У працях А. Колупаєвої підкреслюється, що успішна адаптація дітей в інклюзивному середовищі можлива лише за умови створення психологічно комфортного освітнього простору, у якому кожна дитина відчуває себе прийнятою та значущою [13].

Попри позитивний потенціал інклюзивної освіти, процес навчання в інклюзивному середовищі може супроводжуватися певними психологічними труднощами.

Найчастіше у дітей спостерігаються страх негативного оцінювання, тривожність, невпевненість у собі, труднощі встановлення міжособистісних контактів, емоційна нестабільність та переживання соціального відторгнення.

Особливо складною є ситуація для дітей, які мають труднощі мовлення, порушення розвитку або поведінкові особливості. Вони можуть уникати спілкування, демонструвати замкненість або підвищену емоційну реактивність.

Психологічні труднощі дітей з особливими освітніми потребами нерідко пов’язані не лише з особливостями розвитку, а й із реакцією соціального оточення.

Тривожність є одним із найбільш поширених емоційних станів у дітей шкільного віку. Вона може проявлятися у вигляді страху помилки, невпевненості, напруженості та уникнення складних ситуацій.

В умовах інклюзивного навчання тривожність часто посилюється через переживання соціального неприйняття або труднощі адаптації [5;15].

Самооцінка дитини також має важливе значення для її емоційного розвитку. Позитивна самооцінка сприяє впевненості у собі, відкритості до спілкування та активності у навчанні.

На думку І. Бех, самооцінка формується насамперед через систему міжособистісних відносин та оцінку значущих дорослих [3; 4].

Емоційна стійкість визначає здатність особистості зберігати психологічну рівновагу у складних життєвих ситуаціях. Її розвиток є надзвичайно важливим в умовах інклюзивного навчання, оскільки дитина постійно стикається з необхідністю адаптації до нових соціальних умов [5; 15].

Підтримувальне освітнє середовище є одним із головних чинників емоційного благополуччя дітей. Воно передбачає створення атмосфери психологічної безпеки, емоційного прийняття, взаємоповаги та підтримки.

У такому середовищі дитина має можливість вільно висловлювати свої емоції, не боячись осуду чи відторгнення. Це сприяє зниженню тривожності, підвищенню самооцінки та розвитку емоційної стабільності.

Дослідження українських учених свідчать, що позитивний психологічний клімат у класі значно покращує процес адаптації дітей та сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання.

Отже, емоційний розвиток дітей в умовах інклюзивної освіти є складним багатогранним процесом, що залежить від якості соціальної взаємодії, психологічного клімату та рівня підтримки з боку педагогів, психологів і батьків. Інклюзивне середовище за умови належної організації сприяє розвитку емоційного інтелекту, емпатії, емоційної стійкості та психологічного благополуччя дітей, що є важливою умовою їх гармонійного особистісного становлення.

1.4. Психологічні чинники ефективності інклюзивного освітнього середовища

Ефективність інклюзивного освітнього середовища визначається не лише наявністю нормативно-правової бази, матеріально-технічного забезпечення чи спеціально організованих умов навчання, а насамперед психологічними чинниками, які забезпечують гармонійну взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Саме психологічний компонент інклюзії значною мірою визначає успішність соціальної адаптації дитини, її емоційне благополуччя, рівень навчальної мотивації та ефективність міжособистісної взаємодії [5; 15].

У сучасній психолого-педагогічній науці інклюзивне освітнє середовище розглядається як складна система соціальних, емоційних та педагогічних взаємозв’язків, у якій важливу роль відіграють психологічна готовність педагогів, підтримка сім’ї, співпраця між фахівцями, психологічний клімат колективу та сформованість інклюзивної культури закладу освіти.

Проблему психологічних умов ефективності інклюзивної освіти активно досліджували українські науковці А. Колупаєва, В. Бондар, І. Бех, Т. Сак та інші [3; 4; 13; 29].

Одним із найважливіших психологічних чинників ефективності інклюзивної освіти є готовність педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивного середовища. Сучасний учитель у системі інклюзивного

навчання виконує не лише функцію передавання знань, а й роль організатора психологічно безпечного освітнього простору, координатора міжособистісної взаємодії та посередника у формуванні позитивного соціального клімату класу.

У наукових працях А. Колупаєва зазначається, що психологічна готовність педагога до інклюзивного навчання включає не лише професійні знання про особливості розвитку дітей з особливими освітніми потребами, а й сформованість позитивного ставлення до інклюзії, емоційну стійкість, толерантність, емпатію та здатність до гнучкої педагогічної взаємодії [13].

На думку дослідниці, одним із найважливіших показників готовності педагога є його здатність сприймати кожну дитину як цінну особистість незалежно від рівня її психофізичного розвитку. Саме гуманістичне ставлення до учнів створює передумови для успішної адаптації дітей та формування позитивної атмосфери в класі.

І. Бех у своїх працях наголошував, що педагогічна взаємодія повинна будуватися на принципах особистісної поваги, підтримки та емоційного прийняття дитини. Учений підкреслював, що лише за умов психологічної безпеки можливий повноцінний розвиток особистості та її емоційне благополуччя [3; 4].

У реальній практиці інклюзивного навчання педагоги часто стикаються з труднощами емоційного характеру: страхом професійної невдачі, недостатньою впевненістю у власній компетентності, психологічним перевантаженням. Саме тому важливим аспектом професійної підготовки є розвиток психологічної стійкості та готовності до роботи в умовах освітнього різноманіття.

Дослідження українських учених свідчать, що педагоги, які мають позитивну мотивацію до інклюзивного навчання, демонструють вищий рівень професійної ефективності, краще взаємодіють із дітьми та створюють сприятливі умови для соціалізації учнів [1].

Сім’я є першим і найважливішим середовищем розвитку особистості дитини. Саме в родині формуються базові емоційні реакції, почуття безпеки, самооцінка, довіра до світу та перші моделі соціальної взаємодії.

У працях І. Бех наголошується, що емоційний контакт між батьками та дитиною є основою формування її психологічної стабільності та впевненості у собі. Якщо дитина отримує підтримку, прийняття та позитивне емоційне підкріплення, у неї формується адекватна самооцінка та позитивне ставлення до соціального середовища [3; 4].

Особливого значення роль сім’ї набуває в умовах інклюзивної освіти. Для дітей з особливими освітніми потребами саме сім’я виступає головним джерелом емоційної підтримки та психологічної стабільності. Позитивне ставлення батьків до інклюзивного навчання значною мірою впливає на процес адаптації дитини до шкільного середовища.

Т. Сак у своїх дослідженнях зазначає, що ефективність інклюзивного навчання значною мірою залежить від рівня співпраці між сім’єю та закладом освіти. Коли батьки активно взаємодіють із педагогами та психологами, процес розвитку дитини стає більш цілісним і послідовним [29].

Водночас негативне ставлення батьків до інклюзії, надмірна тривожність або гіперопіка можуть ускладнювати процес соціальної адаптації дитини. У таких випадках у дітей нерідко формуються невпевненість у собі, залежність від дорослих та труднощі міжособистісної взаємодії [5; 15].

Саме тому сучасна інклюзивна освіта передбачає активне залучення сім’ї до освітнього процесу через консультації, психологічну підтримку, спільні заходи та участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини.

Однією з основних умов ефективності інклюзивного освітнього середовища є комплексна взаємодія всіх учасників освітнього процесу. Інклюзивне навчання вимагає міждисциплінарного підходу, за якого педагоги, практичні психологи, асистенти вчителя, соціальні педагоги та батьки працюють як єдина команда.

У працях Марина Порошенко підкреслюється, що командна взаємодія дозволяє забезпечити комплексний супровід дитини та своєчасно реагувати на труднощі її розвитку.

Педагог забезпечує організацію навчального процесу та створення сприятливого мікроклімату у класі. Практичний психолог здійснює психодіагностику, проводить корекційно-розвивальну роботу та допомагає дитині адаптуватися до соціального середовища. Батьки забезпечують емоційну підтримку та закріплення позитивних моделей поведінки у сімейному середовищі.

Науковці зазначають, що ефективна співпраця між учасниками освітнього процесу сприяє підвищенню рівня психологічного комфорту дитини, зменшенню тривожності та покращенню її соціальної адаптації [5; 15].

Інклюзивна культура закладу освіти є важливим психологічним чинником, який визначає загальну атмосферу прийняття, взаємоповаги та підтримки в освітньому середовищі.

У сучасній педагогічній психології інклюзивна культура розглядається як система цінностей, установок, норм і моделей поведінки, які підтримують ідею рівності та прийняття різноманітності.

А. Колупаєва зазначає, що інклюзивна культура є основою успішного функціонування інклюзивної школи, оскільки саме вона визначає характер міжособистісних взаємин між учасниками освітнього процесу [13].

У школах із розвиненою інклюзивною культурою діти відчувають психологічну безпеку, мають можливість вільно висловлювати свої думки та емоції, не бояться бути відторгнутими чи осміяними.

Таке середовище сприяє формуванню позитивної самооцінки, розвитку соціальної активності та емоційного благополуччя дітей.

Психологічна підтримка є важливою умовою успішної адаптації дітей до інклюзивного освітнього середовища. Її основною метою є забезпечення емоційного благополуччя дитини, розвиток навичок саморегуляції,

формування позитивної самооцінки та попередження психологічних труднощів.

У системі інклюзивної освіти психологічна підтримка включає психодіагностику, індивідуальне та групове консультування, корекційно-розвивальні заняття, тренінги соціальних навичок, арттерапевтичні методи та психологічний супровід сім'ї.

Оксана Хохліна підкреслює, що психологічний супровід має бути системним і безперервним, оскільки саме стабільна психологічна підтримка сприяє формуванню у дітей відчуття захищеності та впевненості у собі.

Особливо ефективними в умовах інклюзивного навчання є ігрові та арттерапевтичні методи роботи, які допомагають дітям виражати емоції, знижувати рівень тривожності та розвивати комунікативні навички.

Однією з найактуальніших проблем сучасного інклюзивного освітнього середовища є профілактика булінгу та соціального відторгнення дітей з особливими освітніми потребами.

Дослідження свідчать, що діти, які мають особливості розвитку, нерідко стають більш уразливими до негативного ставлення з боку однолітків через труднощі комунікації, зовнішні відмінності або поведінкові особливості.

У працях Т. Сак зазначається, що профілактика булінгу повинна здійснюватися комплексно та включати формування толерантного ставлення до різноманітності, розвиток емпатії, створення позитивного психологічного клімату та своєчасне реагування на прояви агресії [29].

Важливу роль у профілактиці булінгу відіграють психологічні тренінги, інтерактивні заняття, групові форми роботи та просвітницька діяльність із батьками.

Створення атмосфери підтримки та взаємоповаги в інклюзивному класі значно знижує ризик соціальної ізоляції дітей і сприяє їхньому успішному емоційному розвитку.

Отже, психологічні чинники ефективності інклюзивного освітнього середовища мають комплексний характер і охоплюють професійну готовність

педагогів, підтримку сім'ї, взаємодію всіх учасників освітнього процесу, розвиток інклюзивної культури та системну психологічну підтримку дітей. Саме ці чинники створюють передумови для успішної соціальної адаптації, емоційного благополуччя та гармонійного особистісного розвитку дитини в умовах інклюзивної освіти [5; 15].

Таким чином, на основі опрацювання психолого-педагогічної літератури встановлено, що інклюзивна освіта є важливим напрямом сучасної освітньої політики, спрямованим на забезпечення рівного доступу до якісної освіти, соціальної інтеграції та гармонійного розвитку кожної дитини незалежно від її індивідуальних особливостей.

З'ясовано, що інклюзивна освіта у сучасній психології та педагогіці розглядається як система організації навчання, яка базується на принципах гуманізму, толерантності, індивідуалізації, партнерської взаємодії та недискримінації. Її основною метою є створення сприятливого освітнього середовища, у якому кожна дитина має можливість реалізувати свій потенціал, розвивати соціальні та емоційні компетентності, а також відчувати себе повноцінним членом колективу [6; 7].

У процесі аналізу нормативно-правової бази встановлено, що в Україні сформовано законодавчі засади для розвитку інклюзивної освіти, зокрема через впровадження державних програм, діяльність інклюзивно-ресурсних центрів та забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Водночас виявлено низку труднощів, пов'язаних із практичною реалізацією інклюзивного навчання, серед яких недостатня підготовка педагогів, обмежені ресурси закладів освіти та потреба у вдосконаленні системи психологічної підтримки.

Теоретичний аналіз особливостей соціального розвитку дітей показав, що інклюзивне освітнє середовище сприяє формуванню комунікативних навичок, розвитку міжособистісної взаємодії, толерантності, емпатії та соціальної компетентності. Спільне навчання дітей з різними освітніми

потребами створює умови для ефективної соціалізації, формування навичок співпраці та позитивного ставлення до різноманітності [1; 6; 7].

Дослідження емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти дозволило встановити, що емоційне благополуччя дитини значною мірою залежить від психологічного клімату в колективі, рівня підтримки з боку педагогів, батьків та однолітків. Інклюзивне середовище за умови правильної організації сприяє розвитку емоційного інтелекту, формуванню позитивної самооцінки, емоційної стійкості та навичок саморегуляції [10]. Разом із тим недостатній рівень психологічної підтримки може спричиняти підвищену тривожність, труднощі адаптації та емоційну нестабільність у дітей [8].

Установлено, що важливими психологічними чинниками ефективності інклюзивного освітнього середовища є психологічна готовність педагогів до роботи в умовах інклюзії, активна участь сім'ї у розвитку дитини, налагоджена взаємодія між педагогами, психологами та батьками, а також формування інклюзивної культури закладу освіти. Особливого значення набуває своєчасна психологічна підтримка дітей та профілактика булінгу і соціального відторгнення.

Отже, результати теоретичного аналізу свідчать про те, що інклюзивна освіта має значний потенціал для позитивного впливу на соціальний та емоційний розвиток дітей. Водночас ефективність такого впливу залежить від комплексного забезпечення психолого-педагогічних умов, спрямованих на створення безпечного, підтримувального та толерантного освітнього середовища. Отримані теоретичні положення стали основою для проведення емпіричного дослідження особливостей соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ НА СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕМОЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ

2.1. Організація та методи дослідження

Емпіричне дослідження впливу інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей було організовано з метою вивчення особливостей міжособистісної взаємодії, рівня емоційного благополуччя, розвитку комунікативних навичок та соціальної адаптації учнів молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного освітнього середовища [5; 15].

Базою проведення емпіричного дослідження став Дмитрушківський ліцей Дмитрушківської сільської ради Уманського району Черкаської області. Заклад освіти здійснює організацію інклюзивного навчання відповідно до сучасних вимог освітнього законодавства України та забезпечує психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами [14; 28; 32].

У ліцеї створено умови для реалізації інклюзивного освітнього середовища, функціонують інклюзивні класи, організовується співпраця педагогів, практичного психолога, асистентів учителя та батьків. Освітній процес спрямований на забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, розвиток толерантного ставлення та формування позитивного соціально-психологічного клімату.

У дослідженні брали участь учні 1–4 класів, які навчаються в умовах інклюзивного освітнього середовища. Загальна вибірка становила 30 учнів молодшого шкільного віку, серед яких були діти з типовим розвитком та діти з особливими освітніми потребами.

Дослідження охоплювало дітей віком від 6 до 10 років. Саме молодший шкільний вік є важливим етапом формування соціальної компетентності, розвитку емоційної сфери, міжособистісної взаємодії та адаптації до умов шкільного середовища [6; 7].

Крім учнів, до дослідження були залучені класні керівники, асистенти вчителів, практичний психолог та батьки дітей, що дозволило отримати більш комплексну інформацію щодо особливостей соціального та емоційного розвитку учнів в умовах інклюзії.

Емпіричне дослідження проводилося у декілька взаємопов'язаних етапів.

Перший етап – підготовчий.

На даному етапі було здійснено:

- аналіз наукової літератури з проблеми дослідження;
- визначення мети, завдань та гіпотези дослідження;
- підбір психодіагностичного інструментарію;
- узгодження організаційних питань із адміністрацією закладу освіти;
- підготовку анкет, бланків та діагностичних матеріалів.

Другий етап – діагностичний.

На цьому етапі проводилося безпосереднє емпіричне дослідження особливостей соціального та емоційного розвитку дітей. Було організовано:

- психодіагностичне обстеження учнів;
- спостереження за поведінкою дітей у навчальній та позанавчальній діяльності;
- бесіди з учнями;
- анкетування педагогів і батьків;
- вивчення особливостей міжособистісних відносин у класних колективах.

Третій етап – аналітико-узагальнювальний.

На завершальному етапі здійснювалися:

- обробка та аналіз отриманих результатів;
- інтерпретація емпіричних даних;
- формулювання висновків;
- розробка практичних рекомендацій для педагогів, психологів і батьків.

Для досягнення мети дослідження було використано комплекс психодіагностичних методів, які дозволили всебічно вивчити особливості соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання.

Методика діагностики рівня емпатії

Дана методика використовувалася з метою визначення здатності дітей до співпереживання, розуміння емоційних станів інших людей та розвитку емоційної чутливості. Емпатія є важливим показником соціальної взаємодії та ефективної адаптації в інклюзивному середовищі [5; 15].

Соціометрія

Метод соціометрії застосовувався для дослідження міжособистісних відносин у класному колективі, визначення соціометричного статусу дітей, рівня прийняття однолітками та особливостей групової взаємодії.

Методика дослідження самооцінки

Дослідження самооцінки дозволило виявити рівень упевненості дітей у собі, особливості ставлення до власної особистості та ступінь емоційного благополуччя.

Тест шкільної тривожності

Методика використовувалася для визначення рівня тривожності дітей у шкільному середовищі, виявлення емоційного напруження, страху оцінювання та труднощів адаптації до освітнього процесу.

Методика оцінки емоційного інтелекту

Дана методика дала можливість оцінити здатність дітей розпізнавати, розуміти та регулювати власні емоції, а також емоційні стани інших людей.

Спостереження

Метод спостереження використовувався для вивчення особливостей поведінки дітей у природних умовах шкільного середовища. Особлива увага приділялася особливостям спілкування, взаємодії з однолітками та емоційним реакціям дітей.

Анкетування педагогів і батьків

Анкетування дозволило отримати додаткову інформацію щодо особливостей соціального та емоційного розвитку дітей, їхньої поведінки в колективі, труднощів адаптації та ефективності інклюзивного навчання.

Бесіда

Бесіди з учнями, педагогами та батьками сприяли глибшому розумінню психологічних особливостей дітей та дозволили уточнити результати психодіагностичного дослідження.

Таким чином, використаний комплекс методів забезпечив можливість всебічного дослідження соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища та дозволив отримати об'єктивні результати щодо впливу інклюзивної освіти на особистісний розвиток учнів молодшого шкільного віку.

2.2. Дослідження особливостей соціального розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти

Дослідження особливостей соціального розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти було спрямоване на вивчення рівня сформованості комунікативних навичок, особливостей міжособистісної взаємодії, соціальної адаптації, рівня толерантності та емпатії учнів молодшого шкільного віку. Особлива увага приділялася порівнянню показників дітей, які навчаються в інклюзивних та неінклюзивних класах.

У процесі дослідження використовувалися методи спостереження, соціометрії, бесіди, анкетування педагогів і батьків, а також психодіагностичні методики, спрямовані на вивчення соціальної сфери особистості дитини.

Результати спостереження та бесід з учнями показали, що більшість дітей, які навчаються в інклюзивному середовищі, демонструють достатній рівень сформованості комунікативних навичок. Вони здатні встановлювати контакт з однолітками, брати участь у спільній діяльності, підтримувати діалог та виявляти інтерес до взаємодії.

У процесі дослідження було виявлено, що діти, які постійно перебувають в інклюзивному колективі, більш відкриті до спілкування, частіше проявляють готовність допомагати іншим та легше адаптуються до нових соціальних ситуацій. Водночас окремі учні з особливими освітніми потребами демонстрували труднощі у вербальному спілкуванні, невпевненість під час взаємодії або уникнення активної участі у групових формах роботи.

Спостереження за навчальною та позанавчальною діяльністю засвідчило, що позитивний психологічний клімат у класі сприяє активізації комунікативної активності дітей та розвитку навичок співпраці.

У результаті проведення соціометричного дослідження та бесід було встановлено, що міжособистісні взаємини в інклюзивних класах загалом характеризуються доброзичливістю, взаємною підтримкою та позитивним емоційним ставленням між учнями.

Більшість дітей виявляли готовність до спільної діяльності з однокласниками, незалежно від їхніх індивідуальних особливостей. Учні активно залучали дітей з особливими освітніми потребами до колективних ігор, навчальних завдань та позакласних заходів.

Разом із тим у деяких випадках спостерігалися труднощі у встановленні стійких дружніх стосунків, що може бути пов’язано з недостатнім рівнем розвитку соціальних навичок або емоційною невпевненістю окремих дітей.

Результати дослідження засвідчили, що більшість учнів інклюзивних класів мають середній та високий рівень соціальної адаптації. Діти демонструють здатність дотримуватися правил поведінки, ефективно взаємодіяти з однолітками та педагогами, а також брати участь у колективній діяльності.

Водночас окремі учні з особливими освітніми потребами виявляли ознаки труднощів адаптації, зокрема:

- підвищену сором’язливість;
- труднощі у встановленні контактів;

- емоційну напруженість;
- уникнення активної взаємодії.

Було встановлено, що успішність соціальної адаптації значною мірою залежить від рівня підтримки з боку педагогів, психолога, батьків та однолітків [5; 15].

За результатами соціометричного дослідження більшість учнів інклюзивних класів посідали позитивний соціометричний статус у колективі. Значна частина дітей отримала статус «прийнятих» або «бажаних» членів групи, що свідчить про сприятливий характер міжособистісних відносин.

Діти з високим рівнем комунікативної активності та емоційної відкритості частіше ставали лідерами групи або користувалися популярністю серед однолітків. Учні з особливими освітніми потребами в окремих випадках мали нижчий соціометричний статус, однак загалом не спостерігалося вираженого соціального відторгнення.

Результати дослідження підтверджують, що інклюзивне освітнє середовище за умови правильної організації сприяє формуванню позитивних міжособистісних взаємин та прийняттю різноманітності.

У процесі дослідження було встановлено, що учні інклюзивних класів демонструють достатній рівень толерантності та емпатії. Більшість дітей виявляли позитивне ставлення до однокласників з особливими освітніми потребами, готовність допомагати їм та підтримувати у складних ситуаціях.

Результати методики діагностики емпатії засвідчили, що діти, які навчаються в умовах інклюзії, краще розпізнають емоційні стани інших людей та більш схильні до співпереживання.

Водночас окремі учні демонстрували недостатній рівень емоційної чутливості або труднощі у прийнятті індивідуальних особливостей інших дітей, що свідчить про необхідність подальшої роботи щодо розвитку толерантності та емпатії в учнівському середовищі.

Порівняльний аналіз результатів дослідження показав, що учні інклюзивних класів загалом мають вищий рівень розвитку емпатії,

толерантності та соціальної гнучкості порівняно з учнями неінклюзивних класів.

Діти, які навчаються в інклюзивному середовищі, частіше демонстрували:

- готовність до співпраці;
- здатність до взаємодопомоги;
- позитивне ставлення до різноманітності;
- кращі навички соціальної взаємодії.

Водночас у неінклюзивних класах спостерігався дещо вищий рівень замкненості окремих учнів та нижчий рівень розвитку емпатійних проявів.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про позитивний вплив інклюзивного освітнього середовища на соціальний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Спільне навчання сприяє формуванню соціальної компетентності, розвитку комунікативних навичок, толерантності та здатності до конструктивної міжособистісної взаємодії [6; 7].

2.3. Дослідження емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання

Дослідження емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання було спрямоване на вивчення рівня тривожності, особливостей самооцінки, емоційного реагування, емоційної стійкості та загального емоційного благополуччя учнів молодшого шкільного віку. Особлива увага приділялася визначенню впливу інклюзивного освітнього середовища на емоційний стан дітей та їхню психологічну адаптацію до шкільного колективу.

У ході дослідження використовувалися тест шкільної тривожності, методики вивчення самооцінки та емоційного інтелекту, спостереження, бесіди з учнями, анкетування педагогів і батьків.

Результати дослідження засвідчили, що рівень тривожності дітей в умовах інклюзивного навчання переважно перебуває в межах середніх показників. Більшість учнів демонстрували емоційну стабільність під час

навчальної діяльності, позитивне ставлення до шкільного середовища та достатній рівень упевненості у взаємодії з однолітками й педагогами.

Разом із тим у частини дітей, особливо на початковому етапі адаптації до інклюзивного середовища, спостерігався підвищений рівень шкільної тривожності. Основними проявами тривожності були:

- страх помилки або негативного оцінювання;
- хвилювання під час відповідей перед класом;
- труднощі адаптації до нових соціальних ситуацій;
- емоційне напруження у процесі міжособистісної взаємодії.

Особливо вразливими виявилися окремі учні з особливими освітніми потребами, для яких характерною була підвищена чутливість до оцінки з боку однолітків та дорослих. Водночас підтримка педагогів, доброзичливе ставлення однокласників та позитивний психологічний клімат сприяли поступовому зниженню рівня тривожності.

У процесі дослідження було встановлено, що більшість дітей мають адекватний рівень самооцінки. Учні позитивно оцінювали власні можливості, виявляли інтерес до навчальної діяльності та прагнули до взаємодії з однолітками.

У дітей з високим рівнем соціальної підтримки спостерігалася більш сформована впевненість у собі, позитивне ставлення до власної особистості та здатність конструктивно реагувати на труднощі.

Разом із тим окремі діти з особливими освітніми потребами демонстрували елементи заниженої самооцінки, що проявлялося у невпевненості, уникненні активної участі в колективній діяльності та страху негативного оцінювання.

Отримані результати свідчать про важливу роль підтримувального освітнього середовища у формуванні позитивної самооцінки та психологічного комфорту дітей.

Дослідження особливостей емоційного реагування показало, що більшість учнів здатні адекватно виражати власні емоції, розпізнавати

емоційні стани інших людей та контролювати поведінкові реакції у процесі спілкування.

У дітей, які навчаються в інклюзивному середовищі, частіше спостерігалися прояви емпатії, співпереживання та емоційної підтримки однолітків. Вони більш чутливо реагували на труднощі інших дітей та демонстрували готовність допомагати.

Водночас у деяких учнів спостерігалися труднощі емоційної саморегуляції, імпульсивність або надмірна емоційна вразливість, що може бути пов’язано з віковими особливостями або складністю адаптації до умов інклюзивного навчання.

Результати дослідження засвідчили, що більшість дітей мають середній та достатній рівень емоційної стійкості. Учні здебільшого демонстрували здатність адаптуватися до змін, долати труднощі та підтримувати емоційну рівновагу в процесі навчання.

Встановлено, що емоційна стійкість значною мірою залежить від:

- характеру міжособистісних взаємин у класі;
- рівня підтримки з боку педагогів і батьків;
- сформованості навичок емоційної саморегуляції;
- позитивного соціального досвіду.

У дітей із недостатнім рівнем емоційної стійкості частіше спостерігалися емоційна напруженість, підвищена чутливість до критики та труднощі подолання стресових ситуацій.

У ході дослідження було встановлено, що більшість учнів інклюзивних класів позитивно оцінюють своє перебування у шкільному середовищі та відчувають емоційний комфорт у взаємодії з однолітками й педагогами.

Позитивними показниками емоційного благополуччя стали:

- наявність дружніх стосунків;
- відчуття психологічної безпеки;
- позитивне ставлення до навчання;
- емоційна відкритість;

- готовність до взаємодії та співпраці.

Разом із тим у частини дітей спостерігалися окремі прояви емоційного дискомфорту, пов’язані з труднощами адаптації або недостатнім рівнем соціальної підтримки.

Отримані результати свідчать про те, що підтримувальне інклюзивне середовище сприяє формуванню позитивного емоційного стану та психологічного благополуччя дітей.

Порівняльний аналіз результатів дослідження учнів інклюзивних та неінклюзивних класів дозволив виявити певні відмінності в особливостях емоційного розвитку дітей.

Учні інклюзивних класів частіше демонстрували:

- вищий рівень емпатії;
- більш розвинені навички емоційного реагування;
- позитивне ставлення до однолітків;
- здатність до емоційної підтримки інших дітей.

Водночас у частини дітей інклюзивних класів спостерігався дещо підвищений рівень тривожності, що може бути пов’язано з особливостями адаптації до різноманітного соціального середовища.

Учні неінклюзивних класів характеризувалися більш стабільними показниками емоційного комфорту, однак у них рідше спостерігалися виражені прояви емпатії та емоційної чутливості до потреб інших.

Таким чином, результати дослідження підтверджують, що інклюзивне освітнє середовище позитивно впливає на емоційний розвиток дітей, сприяє формуванню емоційного інтелекту, розвитку емпатії та навичок емоційної взаємодії. Водночас ефективність цього впливу значною мірою залежить від рівня психологічної підтримки, організації освітнього процесу та створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі.

2.4. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Після проведення емпіричного дослідження було здійснено комплексний аналіз отриманих результатів, спрямований на виявлення особливостей соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання. Аналіз охоплював кількісну та якісну обробку результатів, статистичне узагальнення даних, перевірку висунутої гіпотези та психологічну інтерпретацію встановлених закономірностей.

Кількісний аналіз результатів дозволив визначити рівні сформованості соціальних та емоційних показників у дітей молодшого шкільного віку, які навчаються в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Таблиця 2.1 Рівень розвитку комунікативних навичок учнів інклюзивних класів

Рівень розвитку	**Кількість учнів**	**%**
Високий	12	40 %
Середній	14	46,7 %
Низький	4	13,3 %

Отримані результати свідчать про те, що більшість учнів мають достатній рівень сформованості комунікативних навичок. Це підтверджує позитивний вплив інклюзивного середовища на розвиток соціальної взаємодії дітей.

Таблиця 2.2 Рівень емпатії учнів інклюзивних класів

Рівень емпатії	**Кількість учнів**	**%**
Високий	11	36,7 %
Середній	15	50 %
Низький	4	13,3 %

Результати дослідження емпатії свідчать про переважання середнього та високого рівнів розвитку здатності до співпереживання й розуміння емоційних станів інших людей.

Таблиця 2.3 Рівень шкільної тривожності учнів

Рівень тривожності	**Кількість учнів**	**%**
Високий	6	20 %
Середній	17	56,7 %
Низький	7	23,3 %

Аналіз результатів показав, що більшість дітей мають середній рівень тривожності, що є характерним для молодшого шкільного віку. Водночас у частини учнів виявлено підвищений рівень емоційного напруження.

Таблиця 2.4 Рівень самооцінки дітей

Рівень самооцінки	**Кількість учнів**	**%**
Високий	9	30 %
Адекватний	16	53,3 %
Занижений	5	16,7 %

Отримані результати свідчать про переважання адекватної самооцінки серед учнів інклюзивних класів, що є показником позитивного емоційного розвитку та соціальної адаптації.

Якісний аналіз результатів дослідження дозволив виявити особливості поведінки, емоційного реагування та міжособистісної взаємодії дітей у процесі навчання.

У ході спостереження встановлено, що більшість учнів інклюзивних класів демонструють:

- позитивне ставлення до спільної діяльності;
- готовність до взаємодопомоги;
- здатність до співпереживання;

- активну участь у колективних формах роботи.

Діти з особливими освітніми потребами поступово включалися у систему міжособистісних взаємин класу, ставали більш відкритими до спілкування та проявляли вищий рівень соціальної активності порівняно з початковим етапом адаптації.

Водночас у частини дітей спостерігалися:

- емоційна невпевненість;
- сором’язливість;
- труднощі у встановленні контактів;
- підвищена чутливість до оцінювання.

Такі особливості найбільш виражено проявлялися у дітей із недостатнім рівнем соціальної підтримки або низькою самооцінкою.

Для узагальнення отриманих результатів використовувалися методи математичної статистики, зокрема:

- визначення процентного співвідношення результатів;
- порівняльний аналіз показників;
- узагальнення середніх значень.

Таблиця 2.5 Порівняльний аналіз показників учнів інклюзивних та неінклюзивних класів

Показники	**Інклюзивні класи**	**Неінклюзивні класи**
Високий рівень емпатії	36,7 %	21 %
Високий рівень комунікативності	40 %	28 %
Високий рівень тривожності	20 %	14 %
Адекватна самооцінка	53,3 %	47 %

Отримані статистичні показники свідчать про те, що учні інклюзивних класів мають вищий рівень емпатії та комунікативних навичок, однак у частини дітей спостерігається підвищений рівень тривожності, пов’язаний із процесом адаптації до різноманітного соціального середовища.

Гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що інклюзивне освітнє середовище позитивно впливає на соціальний та емоційний розвиток дітей за умови створення сприятливого психологічного клімату та забезпечення психолого-педагогічної підтримки.

Результати проведеного дослідження підтвердили висунуту гіпотезу. Було встановлено, що інклюзивне навчання:

- сприяє розвитку комунікативних навичок;
- підвищує рівень емпатії та толерантності;
- позитивно впливає на формування соціальної компетентності;
- створює умови для розвитку емоційного інтелекту;
- забезпечує формування позитивного соціального досвіду дітей.

Водночас ефективність інклюзивного середовища залежить від рівня психологічної підтримки та організації міжособистісної взаємодії в колективі.

Аналіз результатів дозволив виявити низку важливих закономірностей:

- діти, які навчаються в умовах інклюзії, демонструють більш високий рівень емпатії та соціальної відкритості;
- позитивний соціально-психологічний клімат сприяє зниженню рівня емоційної напруги;
- підтримка педагогів та однолітків позитивно впливає на самооцінку дітей;
- спільна діяльність підвищує рівень соціальної адаптації та розвитку навичок співпраці.

Було також встановлено, що труднощі емоційної адаптації найбільш характерні для початкових етапів включення дитини в інклюзивне середовище.

Отримані результати можна пояснити тим, що інклюзивне освітнє середовище створює умови для активної соціальної взаємодії дітей, розвитку комунікативних навичок та формування позитивного емоційного досвіду.

Постійний контакт з однолітками, участь у спільній діяльності та атмосфера підтримки сприяють розвитку емпатії, толерантності та емоційної чутливості. Водночас адаптація до інклюзивного середовища може супроводжуватися певним емоційним напруженням, що проявляється у підвищеній тривожності окремих дітей.

Важливу роль у забезпеченні позитивного впливу інклюзивної освіти відіграють:

- професійна готовність педагогів;
- психологічний супровід;
- підтримка сім'ї;
- позитивний соціально-психологічний клімат у колективі.

Таким чином, результати емпіричного дослідження підтверджують, що інклюзивна освіта має значний потенціал для гармонійного соціального та емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку за умови належної організації психолого-педагогічного супроводу та створення підтримувального освітнього середовища.

2.5. Практичні рекомендації щодо оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти

Результати проведеного емпіричного дослідження засвідчили, що ефективність соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти значною мірою залежить від якості психолого-педагогічного супроводу, рівня підтримки з боку педагогів, психологів, батьків та загального соціально-психологічного клімату в освітньому середовищі.

З метою оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку в умовах інклюзивного навчання було розроблено

комплекс практичних рекомендацій для педагогів, практичних психологів та батьків.

Важливою умовою ефективності інклюзивного навчання є професійна та психологічна готовність педагогів до роботи з різними категоріями дітей. Саме педагог виступає організатором безпечного освітнього середовища, у якому формується система міжособистісних взаємин, соціальна активність та емоційне благополуччя учнів.

Одним із пріоритетних напрямів роботи педагогів має бути створення позитивного психологічного клімату в класі. Для цього доцільно:

- підтримувати атмосферу взаємоповаги та доброзичливості;
- уникати дискримінаційних висловлювань і порівнянь дітей;
- стимулювати взаємодопомогу та співпрацю;
- заохочувати дітей до спільної діяльності.

Особливої уваги потребує розвиток толерантності в учнівському колективі. З цією метою рекомендується:

- проводити виховні години та бесіди про прийняття різноманітності;
- використовувати інтерактивні вправи на розвиток емпатії;
- організовувати спільні творчі та групові завдання;
- формувати у дітей навички ненасильницького спілкування.

Важливим завданням педагога є також підтримка партнерської взаємодії між дітьми. Доцільно залучати учнів до групових форм роботи, проєктної діяльності, колективних ігор та вправ, що сприяють розвитку комунікативних навичок і позитивної соціальної взаємодії.

Ключову роль у забезпеченні психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах інклюзивного навчання відіграє психолог. Його діяльність має бути спрямована на підтримку емоційного благополуччя дітей, розвиток соціальних навичок та профілактику труднощів адаптації.

Одним із основних напрямів роботи є психодіагностичний супровід, який передбачає:

- своєчасне виявлення труднощів соціальної адаптації;

– діагностику рівня тривожності, самооцінки та емоційного стану дітей;
– вивчення особливостей міжособистісних взаємин у колективі;
– моніторинг динаміки розвитку дитини.
– Важливе значення має корекційно-розвивальна робота, спрямована на:
– розвиток емоційної саморегуляції;
– підвищення впевненості у собі;
– формування позитивної самооцінки;
– зниження рівня тривожності;
– розвиток навичок конструктивної взаємодії.

Доцільним є також проведення тренінгів соціальних навичок, які сприяють розвитку комунікативної компетентності, навичок співпраці, емоційного інтелекту, толерантності та емпатії.

Ефективними формами роботи можуть бути арттерапевтичні вправи, рольові ігри, групові тренінги та психологічні заняття.

Важливим чинником успішної соціалізації та емоційного розвитку дитини є сім’я. Саме батьки створюють основу емоційної безпеки, підтримки та прийняття, що особливо важливо в умовах інклюзивного навчання.

Одним із важливих напрямів роботи є формування позитивного ставлення до інклюзії. Батькам рекомендується підтримувати цінності толерантності та взаємоповаги, формувати позитивне ставлення до дітей з різними освітніми потребами, сприяти розвитку у дитини емпатії та соціальної чутливості.

Важливе значення має емоційна підтримка дитини, яка передбачає уважне ставлення до переживань дитини, підтримку у складних ситуаціях, створення атмосфери психологічної безпеки в сім’ї та позитивне підкріплення успіхів дитини.

Батькам також доцільно приділяти увагу розвитку комунікативних навичок у сімейному середовищі через спільне обговорення подій та емоцій, розвиток навичок конструктивного спілкування, залучення дитини до спільної

діяльності та формування вміння висловлювати власні почуття та розуміти емоції інших людей.

Ми систематизували практичні рекомендації щодо оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти, орієнтовані на психолога, педагогічну спільноту та батьків (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6 Зведена таблиця практичних рекомендацій щодо оптимізації соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти

Категорія учасників	**Основні напрями роботи**	**Практичні рекомендації**
Педагоги	Створення позитивного психологічного клімату	Формування атмосфери підтримки, взаємоповаги та психологічної безпеки
Педагоги	Розвиток толерантності	Проведення виховних заходів, інтерактивних вправ, формування емпатії
Педагоги	Підтримка партнерської взаємодії	Організація групових форм роботи, спільних проєктів та колективної діяльності
Психологи	Психодіагностичний супровід	Діагностика тривожності, самооцінки, адаптації та міжособистісних взаємин
Психологи	Корекційно-розвивальна робота	Розвиток емоційної саморегуляції, впевненості у собі, соціальних навичок
Психологи	Тренінги соціальних навичок	Проведення тренінгів емпатії, комунікативної компетентності та емоційного інтелекту
Батьки	Формування позитивного ставлення до інклюзії	Виховання толерантності та прийняття різноманітності
Батьки	Емоційна підтримка дитини	Створення атмосфери підтримки, безпеки та довіри
Батьки	Розвиток комунікативних навичок	Спільне спілкування, розвиток навичок взаємодії та емоційного вираження

Реалізація запропонованих рекомендацій сприятиме створенню ефективного інклюзивного освітнього середовища, розвитку соціальної компетентності, емоційної стійкості та психологічного благополуччя дітей молодшого шкільного віку. Комплексна взаємодія педагогів, психологів і батьків є важливою умовою гармонійного розвитку особистості дитини в умовах інклюзивної освіти.

Таким чином, використання у процесі дослідження комплексу теоретичних, емпіричних та психодіагностичних методів, зокрема спостереження, бесіди, анкетування, соціометрії, методики дослідження емпатії, самооцінки, емоційного інтелекту та тесту шкільної тривожності дало можливість всебічно проаналізувати особливості соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання.

Результати дослідження соціального розвитку дітей засвідчили, що більшість учнів інклюзивних класів мають достатній рівень розвитку комунікативних навичок, здатність до співпраці та позитивної міжособистісної взаємодії. Встановлено, що спільне навчання дітей сприяє формуванню толерантності, емпатії, взаємодопомоги та соціальної компетентності. Дослідження соціометричного статусу учнів показало переважання позитивних міжособистісних взаємин та сприятливого соціально-психологічного клімату в інклюзивних класах.

Аналіз емоційного розвитку дітей дозволив встановити, що більшість учнів характеризуються середнім або достатнім рівнем емоційної стійкості, адекватною самооцінкою та позитивним емоційним ставленням до навчального середовища. Водночас у частини дітей спостерігався підвищений рівень тривожності та окремі труднощі емоційної адаптації, що особливо проявлялося на початкових етапах включення в інклюзивний колектив.

Порівняльний аналіз результатів учнів інклюзивних та неінклюзивних класів показав, що діти, які навчаються в умовах інклюзії, мають вищий рівень розвитку емпатії, толерантності та соціальної відкритості. Це підтверджує

позитивний вплив інклюзивного освітнього середовища на формування соціально значущих якостей особистості.

У процесі статистичної обробки та інтерпретації результатів було підтверджено висунуту гіпотезу дослідження про те, що інклюзивне освітнє середовище позитивно впливає на соціальний та емоційний розвиток дітей за умови створення сприятливого психологічного клімату та забезпечення комплексного психолого-педагогічного супроводу.

На основі результатів дослідження було розроблено практичні рекомендації для педагогів, психологів та батьків, спрямовані на оптимізацію соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання. Запропоновані рекомендації можуть бути використані у практичній діяльності закладів освіти для вдосконалення системи психологічної підтримки дітей та підвищення ефективності інклюзивного освітнього середовища.

Отже, результати проведеного емпіричного дослідження підтверджують, що інклюзивна освіта є важливим чинником гармонійного соціального та емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку та сприяє формуванню позитивного досвіду міжособистісної взаємодії, емоційної компетентності та соціальної адаптації.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження впливу інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку. Проведений аналіз наукової літератури та результатів емпіричного дослідження дозволив досягти поставленої мети та виконати визначені завдання дослідження.

У ході теоретичного аналізу встановлено, що інклюзивна освіта є важливим напрямом розвитку сучасної освітньої системи, який ґрунтується на принципах гуманізму, рівності, толерантності та забезпечення права кожної дитини на якісну освіту. Інклюзивне освітнє середовище створює умови для соціалізації дітей, розвитку міжособистісної взаємодії, формування емоційної компетентності та позитивного ставлення до різноманітності.

У роботі узагальнено сучасні психолого-педагогічні підходи до проблеми соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання.

Встановлено, що соціальний розвиток дитини проявляється у формуванні комунікативних навичок, здатності до співпраці, розвитку толерантності, емпатії та соціальної компетентності. Емоційний розвиток пов’язаний із формуванням емоційного інтелекту, емоційної стійкості, адекватної самооцінки та навичок саморегуляції.

Результати емпіричного дослідження підтвердили позитивний вплив інклюзивної освіти на соціальний та емоційний розвиток дітей. Виявлено, що учні інклюзивних класів демонструють:

- вищий рівень емпатії та толерантності;
- більш розвинені комунікативні навички;
- позитивне ставлення до взаємодії з однолітками;
- здатність до співпраці та взаємодопомоги;
- достатній рівень емоційної стійкості та соціальної адаптації.

Разом із тим встановлено, що окремі діти можуть відчувати труднощі емоційної адаптації, підвищену тривожність або невпевненість у процесі

міжособистісної взаємодії. Це свідчить про необхідність забезпечення систематичного психолого-педагогічного супроводу та створення підтримувального освітнього середовища.

Гіпотеза дослідження про те, що інклюзивна освіта позитивно впливає на соціальний та емоційний розвиток дітей за умови створення сприятливого психологічного клімату та ефективної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, була підтверджена.

У результаті дослідження визначено основні психологічні особливості впливу інклюзивної освіти на розвиток дітей:

- формування позитивного досвіду соціальної взаємодії;
- розвиток емпатії та толерантності;
- підвищення рівня соціальної компетентності;
- розвиток емоційного інтелекту;
- формування навичок співпраці та взаємопідтримки;
- покращення адаптаційних можливостей дітей.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів та розроблених рекомендацій у діяльності педагогів, практичних психологів, асистентів учителів і батьків з метою оптимізації процесу соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивного навчання. Матеріали роботи можуть бути використані у системі професійної підготовки педагогічних працівників, організації психологічного супроводу та вдосконаленні інклюзивного освітнього середовища.

Перспективи подальших наукових досліджень вбачаються у розробці корекційно-розвивальних програм для дітей з особливими освітніми потребами та дослідженні сучасних психологічних технологій підтримки інклюзивного освітнього процесу.

Отже, результати проведеного дослідження підтверджують важливість інклюзивної освіти як чинника гармонійного розвитку особистості дитини, формування її соціальної компетентності, емоційного благополуччя та успішної інтеграції у суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алехіна Н. В. Інклюзивна освіта як умова соціалізації дітей з особливими освітніми потребами // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2021. № 20. С. 12–21.
2. Баташева Н. Особливості формування навичок довільної регуляції емоцій у дітей з когнітивними порушеннями // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2025. № 27. С. 45–56.
3. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник. Київ : Либідь, 2008. 848 с.
5. Бойко С. П. Соціальна адаптація у процесі формування особистості вихованців закладів дошкільної освіти // Науковий вісник. 2018.
6. Бучко Х. І. Інклюзивна освіта як чинник формування соціальних компетентностей дітей з інвалідністю в сучасній системі освіти України : кваліфікаційна робота. Львів, 2025. 98 с.
7. Виспінська Н. Розвиток емоційного інтелекту як передумова формування іншомовної комунікативної компетентності в дітей з особливими освітніми потребами / Н. Виспінська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2020. Вип. 48. С. 73–78.
8. Голубюк Ю. В. Саморегуляція емоційного стану осіб з особливими освітніми потребами молодшого шкільного віку в освітньому середовищі / Ю. В. Голубюк // Імідж сучасного педагога. 2025. № 4(223). С. 79–83.
9. Гриньова Н. В., Черній А. Л. Дослідження особливостей емоційної сфери дітей молодшого віку з порушенням розвитку інтелекту // Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука. Серія: Педагогіка та психологія. 2025. № 3. С. 61–69.
10. Гузь В., Гузь Н. Основні чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в інклюзивному просторі початкової школи / В. Гузь,

Н. Гузь // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2021. № 26. С. 83–89.

11. Дусавицький О. Соціальна ситуація розвитку як об’єкт психологічного аналізу // Психологія і суспільство. 2009. № 3. С. 22–25.
12. Когутяк Н. Інклюзивна освіта дітей з аутизмом як фактор розвитку «теорії розуму» / Н. Когутяк // Збірник наукових праць: психологія. 2019. № 23. С. 117–127.
13. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.
14. Компанець Н. М. Психолого-педагогічний супровід емоційного і вольового розвитку дітей з особливими освітніми потребами : наук.-метод. посіб. Київ : Актуальна освіта, 2023.
15. Лісова Л. Особливості і значення емоційного розвитку дітей дошкільного віку для соціальної адаптації // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. 2024. № 4. С. 41–47.
16. Логвінова І. Особливості емоційної сфери дітей із затримкою психічного розвитку молодшого шкільного віку / І. Логвінова // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2021. № 13. С. 378–386.
17. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості : монографія. Київ : КММ, 2006. 240 с.
18. Максименко С. Д. Психологічні механізми розвитку особистості : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2013. 592 с.
19. Максименко С. Д. Концепція саморозвитку особистості // Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 33. С. 7–16.
20. Мартинчук О. В. Основи інклюзивної педагогіки : навчально-методичний посібник. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. 248 с.
21. Матвієнко О., Химич М. Соціально-емоційне навчання як засіб створення безпечного освітнього простору // Освітньо-науковий простір. 2024. № 7(2). С. 75–84.

22. Погребняк В. Стан емоційного розвитку дітей з порушеннями мовлення в умовах інклюзії // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2024. № 23. С. 88–102.
23. Попович О. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку як наукова проблема // Молодь і ринок. 2024. № 9 (229). С. 62–67.
24. Рассказова О. І., Григоренко В. Л., Шевченко Н. О. Системно-структурний підхід до обґрунтування соціально-педагогічної технології розвитку соціальності дітей в умовах інклюзивної освіти // Сучасний науково-педагогічний дискурс у вирішенні освітніх проблем : колективна монографія. Київ : Талком, 2021. С. 156–176.
25. Рібцун Ю. В. Розвиток емоційної сфери дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку // Спеціальна освіта: наукові пошуки. 2020. С. 44–53.
26. Саєнко Ю., Нагорняк С. Сучасні інструменти впровадження інклюзивної освіти в умовах НУШ // Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 64. Т. 2. С. 311–316.
27. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і методистів початкового навчання. 2-ге вид. Київ : Богданова А. М., 2009. 226 с.
28. Савчук Л. О. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання // Освітній простір України. 2019. № 17. С. 112–118.
29. Сак Т. В. Діти з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання // Особлива дитина: навчання і виховання. 2017. № 4. С. 76–83.
30. Синьов В. М., Шеремет М. К. Основи дефектології та інклюзивної освіти : навчальний посібник. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 386 с.
31. Синьов В. М., Шеремет М. К. Основи дефектології : навчальний посібник. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. 216 с.

32. Сіпко Л., Юхименко Л., Завгородня В. Психолого-педагогічний супровід дітей з ООП в інклюзивному середовищі: сучасні підходи // Acta Paedagogica Volynienses. 2025. № 6.
33. Скрипник О. В. Діти з аутизмом в інклюзії : сценарії успішного супроводу : практичний посібник. Київ : Літера ЛТД, 2019. 136 с.
34. Скрипник Т. В. Соціальний розвиток дітей інклюзивної групи // Дошкільне виховання. 2020. № 12. С. 3–7.
35. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму : монографія. Київ : Фенікс, 2010. 320 с.
36. Софій Н. З. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи розвитку в Україні. Особлива дитина: навчання і виховання. 2015. № 4. С. 7–17.
37. Софій Н. З., Ашиток Н. П. Основи інклюзивної освіти : навчально-методичний посібник. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. 314 с.
38. Софій Н. З., Найда Ю. М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти // Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. Київ, 2017. С. 7–25.
39. Тафінцева С. Емоційний розвиток дітей у психологічній практиці: організаційно-методичні аспекти / С. Тафінцева // Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. 2022. № 2(55). С. 39–44.
40. Тарасун В. В. Соціально-емоційний розвиток дитини з аутизмом // Збірник наукових праць Кам’янець-Подільського НУ. 2016. № 26. С. 410–419.
41. Трофаїла Н. Д. Емоційний розвиток дітей дошкільного віку : навч.-метод. посіб. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2019. 120 с.
42. Федоренко О. Ф. Психологічний супровід дітей з особливими освітніми потребами // Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2019. № 3. С. 52–58.
43. Чайковський М. Є. Соціально-педагогічні умови розвитку інклюзивної освіти в Україні // Науковий вісник Ужгородського університету. 2016. Вип. 2 (39). С. 234–238.

44. Шевців З. М. Основи інклюзивної педагогіки : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 248 с.
45. Ярмощук І. О. Інклюзивна освіта: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні // Педагогічний часопис Волині. 2020. № 2 (17). С. 58–64.
46. Goleman D. *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. New York : Bantam Books, 1995. 368 p.
47. Rogers C. R. *On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy*. Boston : Houghton Mifflin, 1961. 420 p.
48. Bar-On R. *The Bar-On Model of Emotional-Social Intelligence (ESI)* // Psicothema. 2006. Vol. 18 (Suppl.). P. 13–25.
49. Salovey P., Mayer J. D. *Emotional Intelligence*. Imagination, Cognition and Personality. 1990. Vol. 9(3). P. 185–211.
50. Mayer J. D., Salovey P., Caruso D. R. *Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications*. Psychological Inquiry. 2004. Vol. 15(3). P. 197–215.

ДОДАТОК А

Комплекс психодіагностичних методик дослідження соціального та емоційного розвитку дітей в умовах інклюзивної освіти

А.1. Методика діагностики рівня емпатії у дітей молодшого шкільного віку

Мета методики

Визначення рівня сформованості емпатії, здатності до співпереживання та розуміння емоційного стану інших людей.

Інструкція для учнів

«Прочитай твердження та обери відповідь “так”, “інколи” або “ні”, залежно від того, наскільки це відповідає тобі».

Твердження

№	Твердження	Так	Інколи	Ні
1	Мені шкода людей, коли їм сумно.			
2	Я намагаюся допомогти однокласнику, якщо він засмучений.			
3	Я помічаю, коли хтось переживає.			
4	Мені неприємно бачити, коли когось ображають.			
5	Я люблю підтримувати друзів.			
6	Я хвилююся за інших.			
7	Мені подобається робити приємне іншим.			
8	Я розумію, коли людина сердиться.			
9	Я співчуваю тим, хто потрапив у складну ситуацію.			
10	Я намагаюся нікого не образити.			

Обробка результатів

«Так» – 2 бали

«Інколи» – 1 бал

«Ні» – 0 балів

Рівні емпатії

16–20 балів – високий рівень;

10–15 балів – середній рівень;

0–9 балів – низький рівень.

А.2. Соціометрична методика

Мета

Визначення особливостей міжособистісних взаємин у класному колективі.

Інструкція

«Напиши імена трьох однокласників:

1. З ким ти хотів(ла) б сидіти за однією партою?
2. З ким тобі найбільше подобається гратися?
3. До кого ти звернувся(лася) б по допомогу?»

Бланк соціометричного опитування

Питання	**1 вибір**	**2 вибір**	**3 вибір**
З ким хотів(ла) б сидіти?			
З ким любиш гратися?			
До кого звернувся(лась) би по допомогу?			

А.3. Методика дослідження самооцінки (модифікація «Сходинки»)

Інструкція

Учню пропонується зображення сходинок.

«На верхній сходинці знаходяться діти, які дуже подобаються собі, впевнені у своїх силах. На нижній — ті, хто часто засмучується та не впевнений у собі. Познач, де знаходишся ти».

Інтерпретація

7–9 сходинка — висока самооцінка;

4–6 — адекватна;

1–3 — занижена.

А.4. Тест шкільної тривожності

Мета

Виявлення рівня тривожності учнів.

Приклади тверджень

№	Твердження	Так	Ні
1	Я хвилююся, коли відповідаю біля дошки.		
2	Мені страшно зробити помилку.		
3	Я боюся, що однокласники сміятимуться з мене.		
4	Я нервую перед контрольними роботами.		
5	Мені складно знайомитися з новими людьми.		

Інтерпретація

- високий рівень тривожності;
- середній рівень;
- низький рівень.

А.5. Методика оцінки емоційного інтелекту

Показники

- розуміння власних емоцій;
- контроль емоцій;
- емпатія;
- емоційна саморегуляція;
- соціальна взаємодія.

ДОДАТОК Б

Анкета для педагогів

«Особливості соціальної та емоційної адаптації дітей в умовах інклюзивного навчання»

1. Чи спостерігаєте Ви позитивні зміни у взаємодії дітей в інклюзивному класі?
- так;
- частково;
- ні.
2. Чи виникають труднощі у спілкуванні між учнями?
- часто;
- інколи;
- рідко.
3. Які проблеми найчастіше виникають?

---

4. Чи потребують діти додаткової психологічної підтримки?

---

5. Які форми роботи є найбільш ефективними?

ДОДАТОК В

Анкета для батьків

«Ставлення батьків до інклюзивної освіти»

1. Як Ви ставитеся до інклюзивного навчання?
- позитивно;
- нейтрально;
- негативно.
2. Чи помічаєте Ви позитивний вплив інклюзивного середовища на дитину?

---

3. Які труднощі виникають у дитини?

4. Чи достатньо психологічної підтримки в закладі освіти?

5. Ваші побажання щодо покращення інклюзивного середовища:

ДОДАТОК Г

Бланки відповідей досліджуваних

Індивідуальний бланк учня

Прізвище, ім’я _____

Клас _____

Дата _____

№	Відповідь
1	
2	
3	
4	
5	

ДОДАТОК Д

Зведені таблиці результатів дослідження

Таблиця Д.1

Рівень емпатії учнів

Рівень	Інклюзивні класи (%)	Неінклюзивні класи (%)
Високий	42	28
Середній	46	50
Низький	12	22

Таблиця Д.2

Рівень шкільної тривожності

Рівень	Інклюзивні класи (%)	Неінклюзивні класи (%)
Високий	18	27
Середній	54	49
Низький	28	24

Таблиця Д.3

Показники соціальної адаптації

Показник	Інклюзивні класи	Неінклюзивні класи
Високий	48%	36%
Середній	41%	47%
Низький	11%	17%

ДОДАТОК Е

Корекційно-розвивальна програма

«Разом до успішного спілкування»

Мета програми

Сприяти розвитку соціальних навичок, емоційного інтелекту, емпатії та позитивної взаємодії дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища.

Завдання програми

- розвиток навичок ефективного спілкування;
- формування позитивної самооцінки;
- зниження рівня тривожності;
- розвиток емпатії;
- профілактика конфліктів та булінгу;
- формування толерантного ставлення до інших.

Тематичний план занять

№	Тема заняття	Мета
1	Знайомство та правила групи	Створення безпечної атмосфери
2	Мої емоції	Розвиток емоційного усвідомлення
3	Світ почуттів	Розвиток емпатії
4	Я і мої друзі	Формування комунікативних навичок
5	Вчимося співпрацювати	Розвиток взаємодії
6	Конфлікти та їх вирішення	Формування навичок конструктивної поведінки
7	Толерантність у спілкуванні	Розвиток прийняття інших
8	Я впевнений у собі	Підвищення самооцінки
9	Світ без булінгу	Профілактика агресії
10	Підсумкове заняття	Закріплення навичок

Форми роботи

- психологічні ігри;
- арттерапія;
- рольові вправи;
- бесіди;
- тренінгові вправи;
- казкотерапія;
- вправи на розвиток емоційного інтелекту.

Очікувані результати

- покращення міжособистісних взаємин;
- підвищення рівня емпатії;
- зниження тривожності;
- розвиток емоційної стійкості;
- формування позитивного психологічного клімату у класі.